

Laval, Filip; Razím, Vladislav

Příspěvek k diskusi o vývoji raně středověkých opevnění v e 12. a 13. století

Archaeologia historica. 2006, vol. 31, iss. [1], pp. 181-197

ISBN 80-7275-061-5

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140665>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Příspěvek k diskusi o vývoji raně středověkých opevnění ve 12. a 13. století

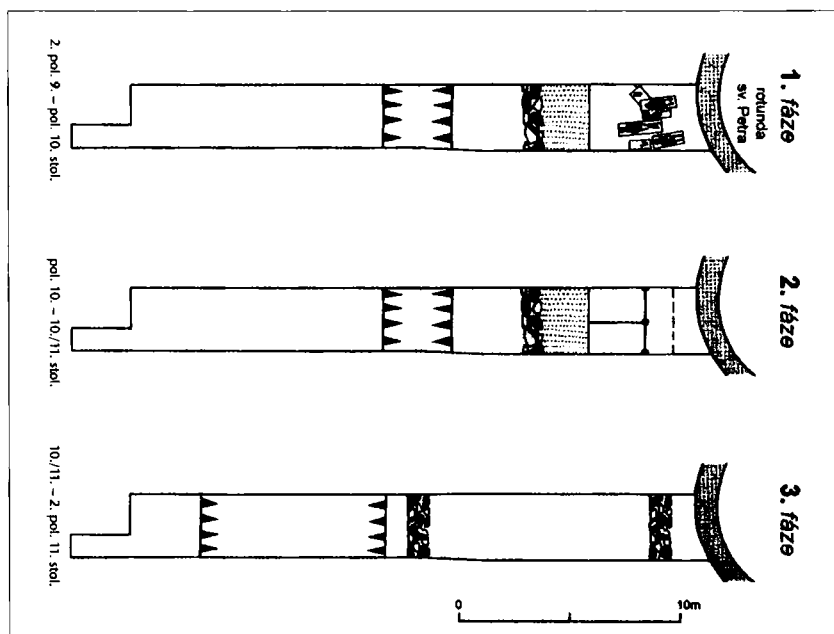
FILIP LAVAL – VLADISLAV RAZÍM

Snahou našeho příspěvku je oživit diskusi o základních otázkách českých pozdně hradištních opevnění, a sice o vývoji ve 12. a 13. století a o návaznosti na typickou vrcholně středověkou stavební technologii – tedy na kamennou zeď stavěnou s pomocí vápenné malty. Konkrétně nám jde o tyto otázky:

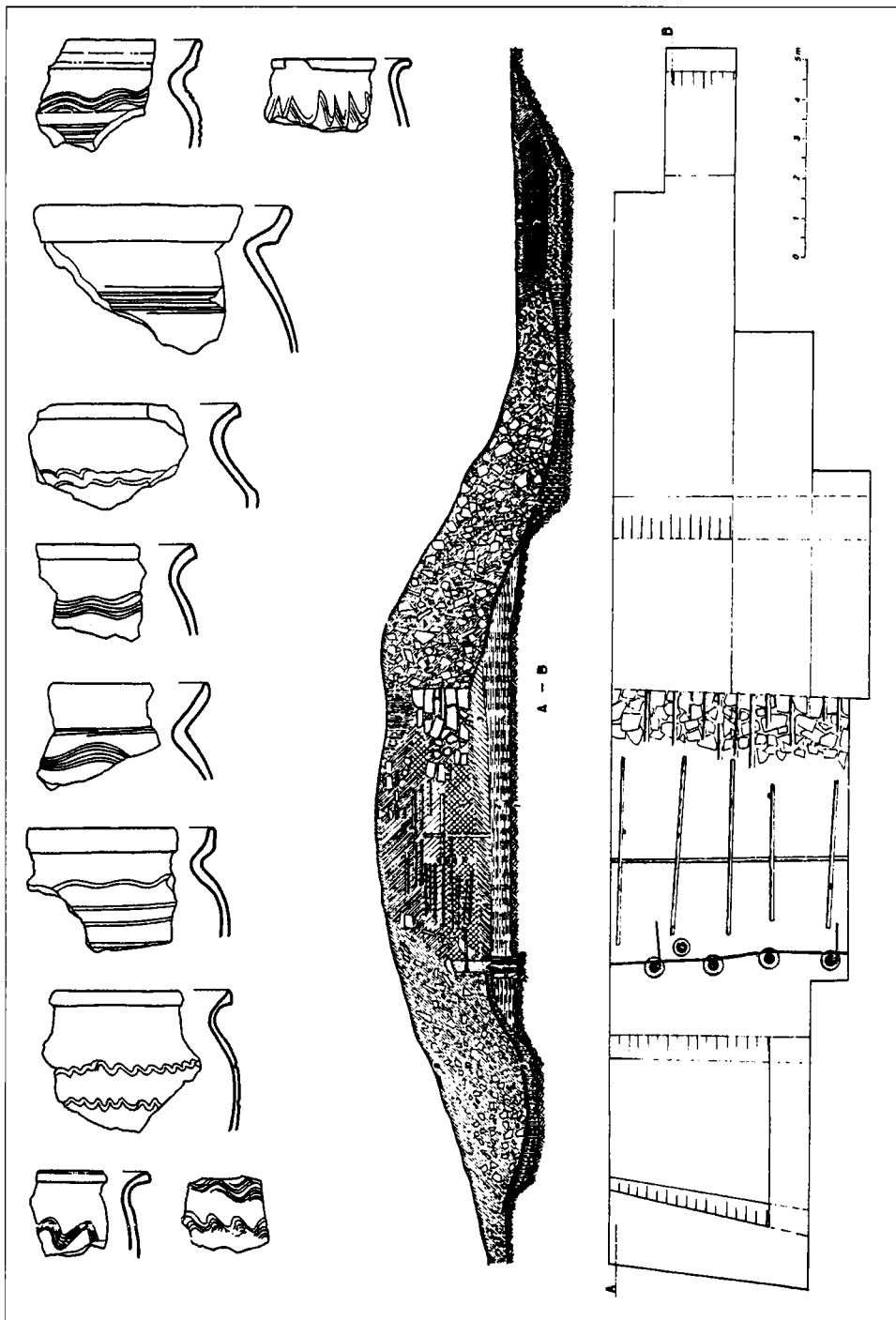
1. Známe nějaká hradištní opevnění, která lze průkazně datovat do 12., případně 13. století a jsme schopni určit jejich bližší stavební charakteristiku?
2. Lze na základě dosavadních poznatků postihnout vývojové tendence hradištních opevnění daného období a lze v těchto tendencích pozorovat předzvěst zásadní proměny stavební technologie?
3. Lze hovořit o nějakém přechodném období mezi stavební technologií raně a vrcholně středověkou? Co skutečně víme o vývojových trendech fortifikačního stavitelství ve 12. a na počátku 13. století?

Jako východisko svých úvah jsme připravili výběr a stručný rozbor hradištních opevnění, která by měla podle dosavadních prezentací nejlépe odpovědět na naše otázky, byť určité omezení přirozeně spočívá ve stavu publikování.

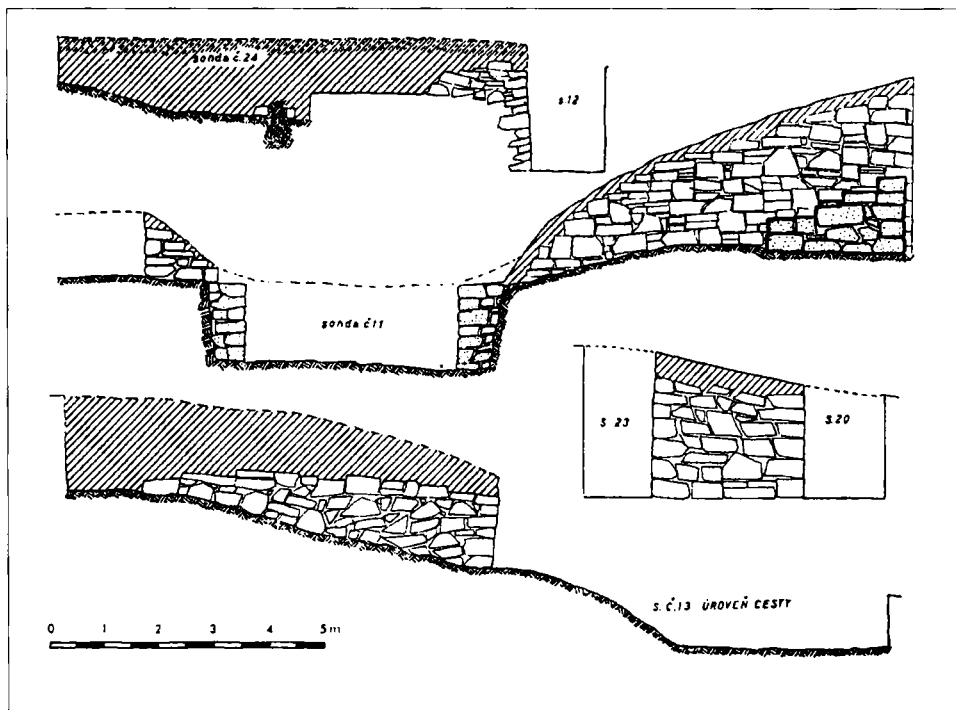
Budeč a Libušín patří k lokalitám, na jejichž základě lze nejlépe definovat hradištní fortifikaci. Díky nedávným revizním analýzám archeologického poznání Budče (Bartošková 1999, 2000, 2003b, 2004) dnes disponujeme dobrou představou o fázovém vývoji opevňovacích konstrukcí této klíčové lokality (obr. 1). Pro další úvahy nad obecným vývojem

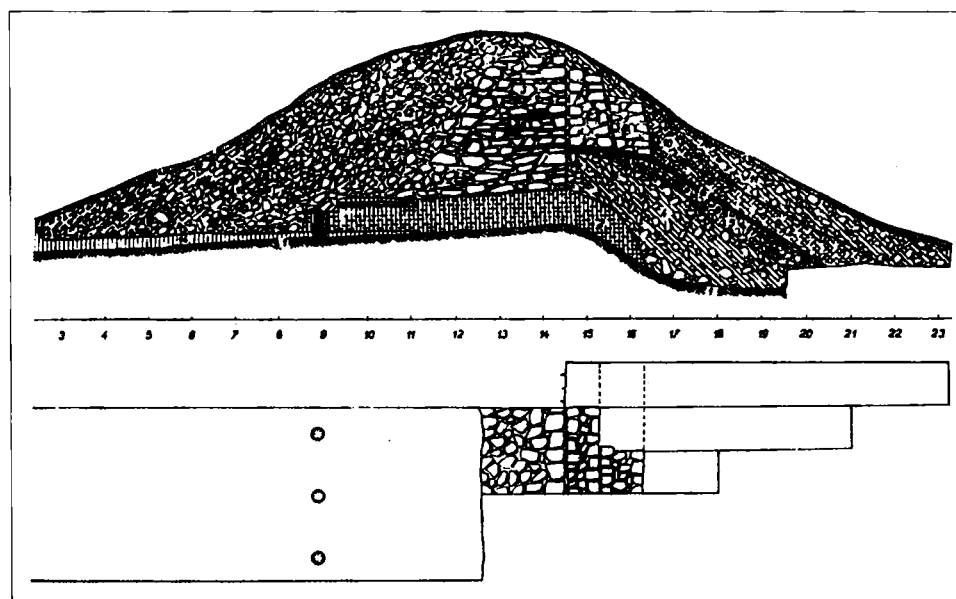
Obr. 1. Budeč, půdorysné schéma vývoje vnitřního opevnění po revizních analýzách A. Bartoškové (1999, 2000, 2003, 2004).

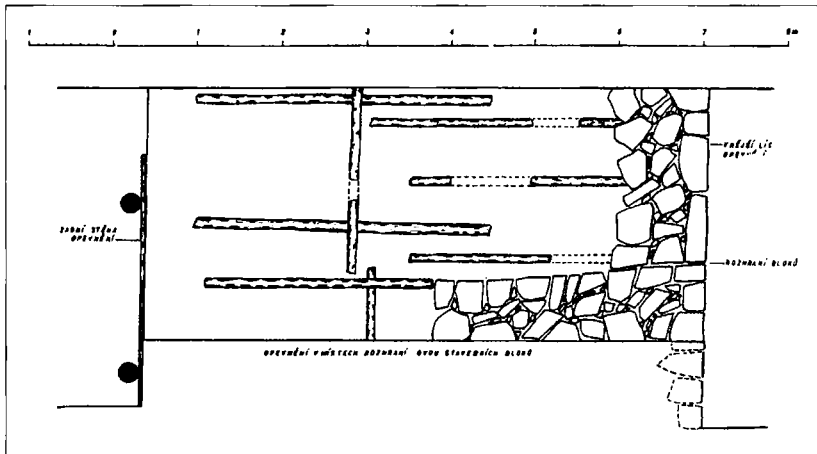
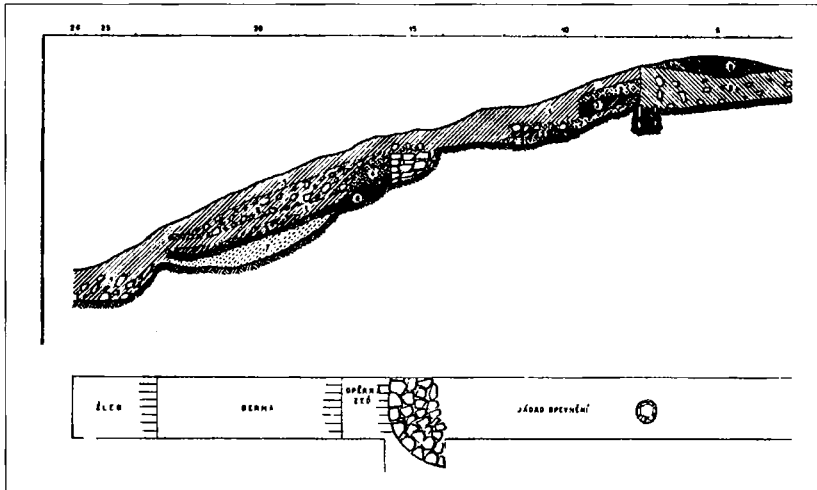
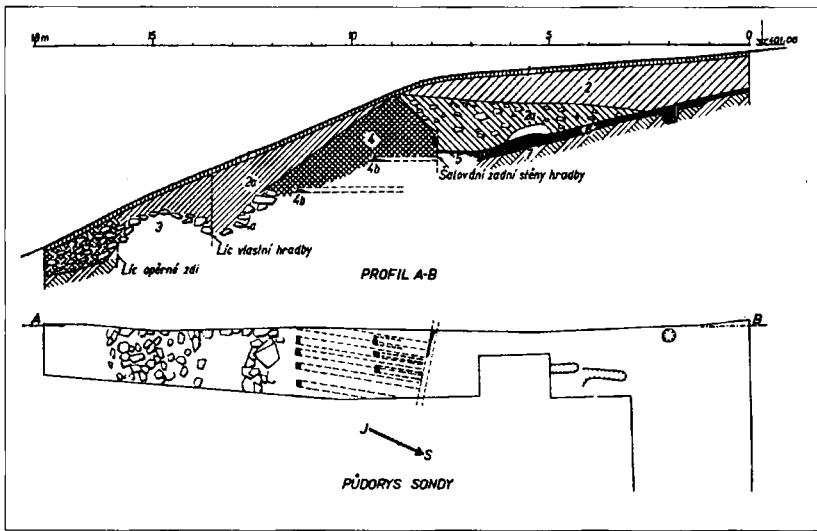
Obr. 2. Libušín, přehled dokumentace (podle Z. Váni-J. Kabáta 1971) opevnění hradíště. - 2A. Vnitřní příčná hradba spolu s keramickými nálezy z výplně její konstrukce. Tento přehled si neklade za cíl být kvalitní otiskem terénní dokumentace, která byla publikována na jiném místě, snaží se upozornit na rozmanitost stavebních podob opevnění na jedné lokalitě a pravděpodobně v jednom časovém horizontu (Váňa-Kabát 1971, 242). Za pomoc při přípravě obrazového doprovodu děkujeme Václavu Tutrovi.

Obr. 2B. Dokumentace opevnění v sondách v severní bráně.

Obr. 2C. Příčné opevnění střední části.

hradištních fortifikací v rámci mlado- až pozdně hradištního období je nutné si uvědomit, že celý třífázový stavební vývoj se uzavřel nejpozději v 2. polovině 11. století. V případě **Libušína** narážíme na jedny z nejlépe dochovaných zbytků hradištních fortifikací (obr. 2). Dlužno poznamenat, že v rámci odkrytů fortifikačních konstrukcí patří libušínský výzkum (Váňa–Kabát 1971) k nejrozsáhlejším u nás. Užítí konstrukčních prvků se uplatňuje ve velké variační šíři, která zřejmě sahá až k oboustranně licované, celokamenné, na sucho stavěné zdi. Různá podoba hradeb je závislá na terénních podmínkách, nikoli na chronologii (Váňa–Kabát 1971, 242). Určité stavební změny, které jsou patrné zejména u střední příčné hradby, nejsou podle autorů výzkumu odrazem nějakého typologického vývoje, ale potřebou statického zajištění. Nejmladším prvkem určujícím datum *post quem* pro stavbu fortifikace jsou patrně zlomky nádob s kalichovitým okrajem. Je pozoruhodné, že ačkoli v pozdně hradištním a vrcholně středověkém období na ploše hradiště žilo vesnické osídlení (doložené archeologicky i v písemných pramenech), nepochází z destruktivních vrstev fortifikace příměs keramického materiálu 13. století. Zdá se tedy, že terénní situace, ve kterých se mohly do primárních souborů přimíchat mladší prvky, se uzavřely před nástupem pozdně hradištní keramické produkce. Takové závěry však nemohou překročit rovinu hypotézy.

Další dvojice lokalit – sv. Jiří v Kouřimi a Bílina – byla vybrána kvůli dosud prezentovanému závěru, že se nepochybně dožila 13. století. Jakkoli nechceme zpochybňovat určitou formu života obou lokalit v rámci pozdně hradištního období, je třeba se ptát, zda lze totéž říci také o jejich opevnění. Dosti nevýrazné stopy fortifikace byly prozkoumány na ostrožně **sv. Jiří v Kouřimi** (Šolle 1969). Jejich charakteristika celkem nevybočuje z obecného popisu dřevohlinitého hradištního opevnění s kamennou plentou (obr. 3). Argument pro existenci hradeb ve 13. století je založen na prezentaci zcela nepatrného souboru keramických zlomků z vrstvy nacházející se pod tělesem valu, z nichž jeden exemplář sporně vypovídá hodnoty je autorem výzkumu kladen do pozdně hradištního období. Vcelku tak disponujeme pouze informací, že v destruktivních fortifikace ostrožny sv. Jiří jsou nejmladší keramické nálezy reprezentovány mlado- až pozdně hradištní keramikou. To však nepřináší žádnou výpověď o stavu, podobě a funkci valů v daném období. Výzkum opevnění středního valu v **Bílině** (Váňa 1967; 1976) přinesl komplikovanou situaci v profilu i půdorysu (obr. 4), která byla interpretována jako výsledek postupného rozšiřování základny hradby až na 19 m. K prvotní dřevohlinité hradbě s čelní kamennou plentou měly být z vnitřní strany přidávány další bloky obdobné konstrukce. V prvé řadě se naskýtá otázka, zda je možné dokumentovanou terénní situaci interpretovat zmíněným způsobem, tedy zda jde skutečně o výsledek několika, vzájemně od sebe časově vzdálených stavebních fází, tj. zda zde narážíme na výsledek vývoje opevnění jako stavebního typu, nebo na vnitřní vývoj lokality. Na takto položenou otázku bezprostředně navazuje konstatování, že nevíme mnoho nejen o vnitřní chronologii utváření fortifikace, ale ani o jejím vzniku a zániku jako celku. V zásadě se dozvídáme pouze to, že v destruktivních vrstvách byla nalézána keramika „vysloveně pozdně hradištní“. Co si však pod tímto termínem (vysloveným v 60. letech 20. stol.) lze představit, není bohužel na základě skromné publikační prezentace jasné. Ostatně již Z. Váňa sám vyslovil jasné pochyby o možnostech keramických nálezů přispět k přesnějšímu chronologickému rozlišení jednotlivých fází hradby (Váňa 1967, 459).

Následující trojice lokalit – **Hradec Králové, Chrudim a Žatec** – prošla obdobným sídelně historickým vývojem: na přemyslovských správních centrech vznikla v průběhu 13. století královská města, která zaujala starší opevněný areál (Richter–Vokolek 1995, Frolik–Sigl 1999, Holodňák–Holodňáková 1999). Archeologický a stavebně historický výzkum doložil, že středověké kamenné hradby navázaly alespoň v částech svého průběhu na linii

Obr. 2D. Obvodové opevnění střední části.

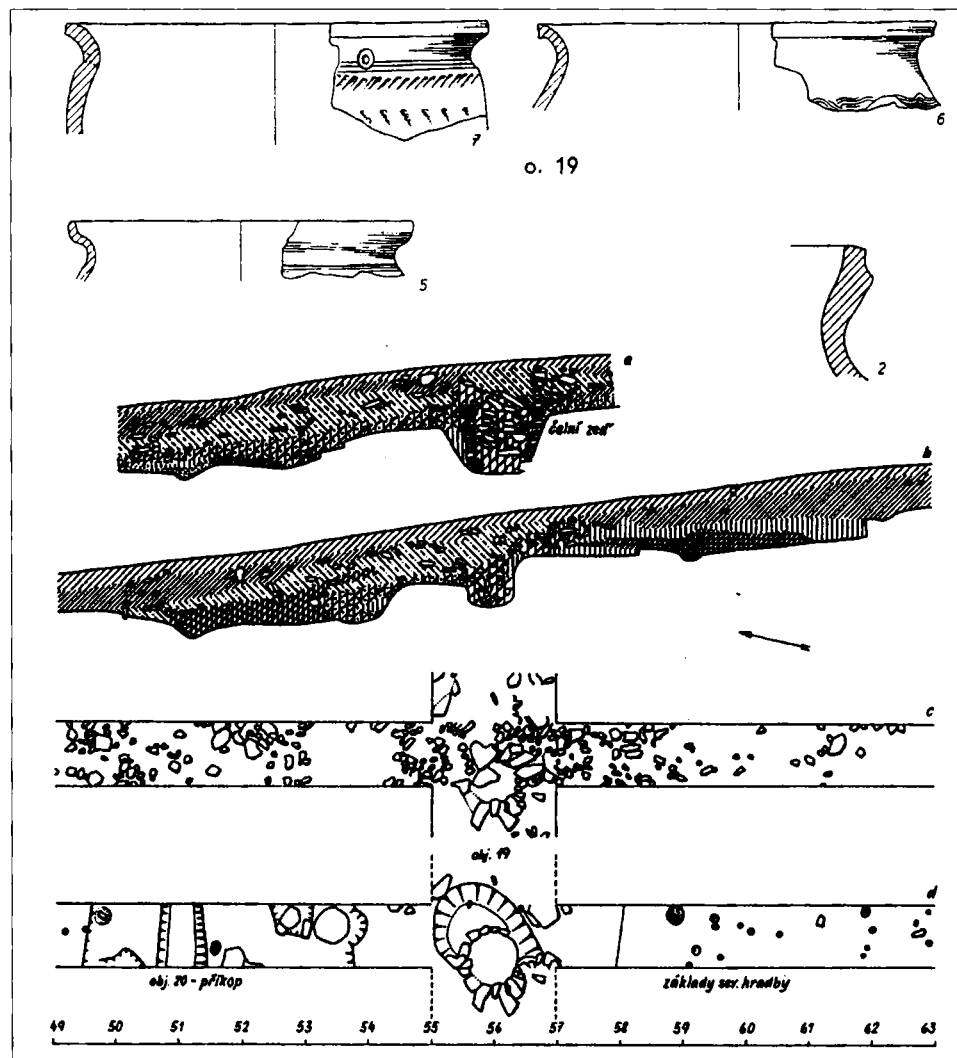
Obr. 2E. Opevnění u východní brány.

Obr. 2F. Konstrukce vnitřní příčné hradby v půdorysu.

starších opevnění. Toto opevnění lze povětšinou charakterizovat jen velmi obecně jako dřevohlinité těleso s kamennou plentou v čele. V případě Žatce (obr. 5) a Chrudimi (obr. 6) byly kamenné vrcholné středověké hradby stavěny přímo na tělese raně středověké hradby, o jejíž podobě v momentě založení mladších zdí však nelze říci nic určitého. V jakém stavu se starší fortifikace nacházela? Byla ještě funkční? Kdy byla naposledy opravována? Nad možnostmi vlastního archeologického poznání, možnostmi interpretace terénních situací v těchto zlomových bodech středověkého vývoje by bylo nadmíru potřebné vést diskusi.

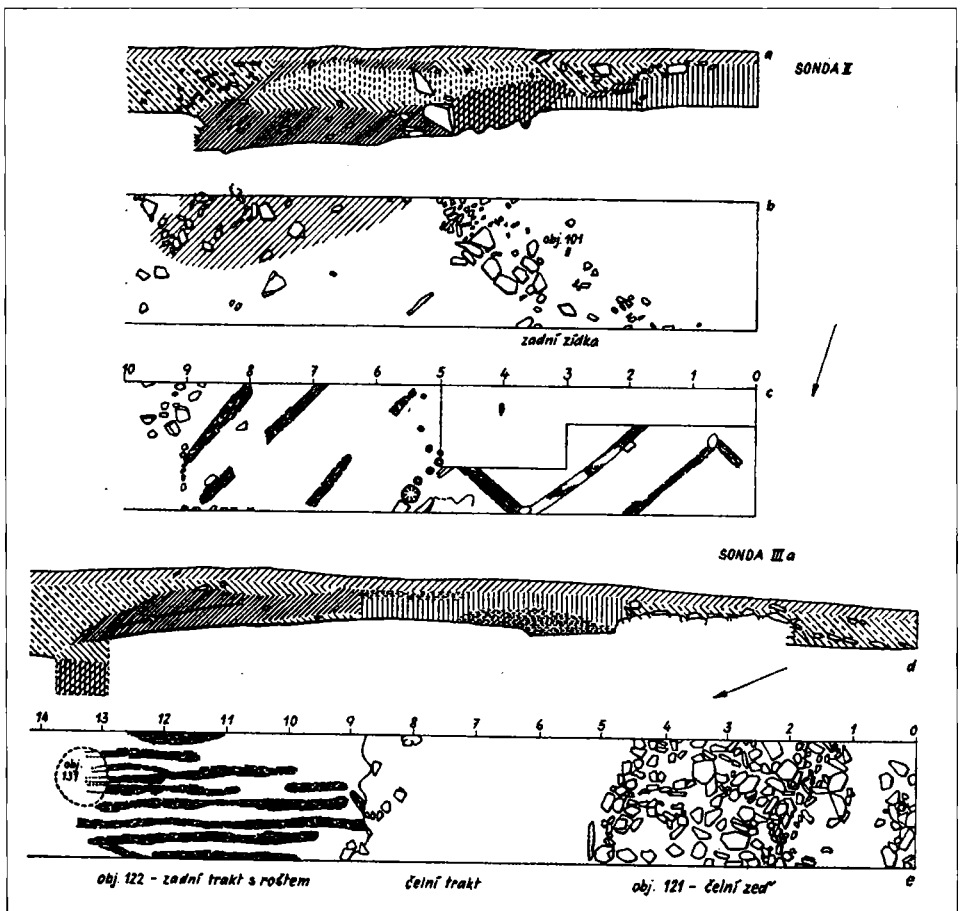
Poslední dvojici tvoří významem jistě nesouměřitelné lokality.

Výzkum **Staré Boleslavi** (souhrnně Boháčová 2003) přinesl objev celokamenné hradby (obr. 7), jejíž zdvoje je pojené maltou (Boháčová–Frolík–Špaček 1994). Hradba měla navázat na starší opevnění tvořené blíže neurčitelným dřevohlinitým tělesem s čelní kamennou plentou, jehož průběh neměl být v době stavby celokamenného opevnění již

Obr. 3. Kouřim, sv. Jiří, výběr z dokumentace opevnění (podle M. Šolle 1969).

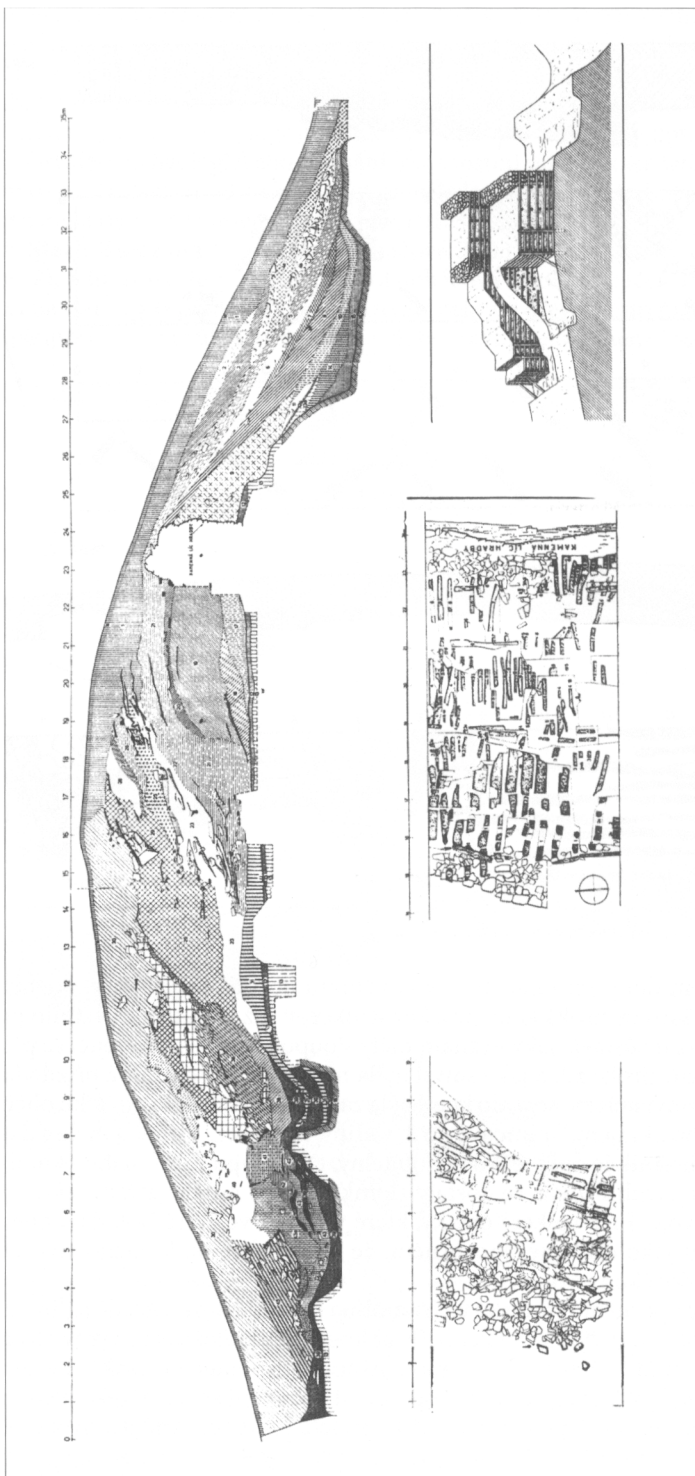
3A. Dokumentace severní hradby spolu s keramikou z prostoru severní hradby, která má dokazovat pozdně hradištní původ fortifikace, zlomek č. 2 ze „základové vrstvy 3c“, která však není na profilu severní hradby patrná. Ostatní zlomky pocházejí z obj. 19 s nejasnou stratigrafickou polohou.

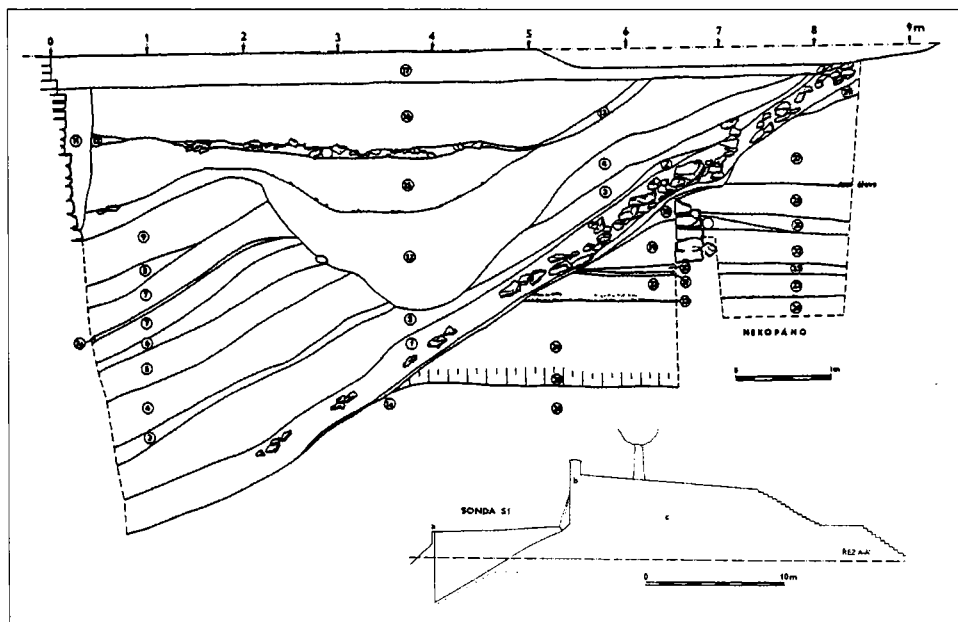
Obr. 3B. Jižní hradba zastížená ve dvou sondách.

patrný. Během doby existence byla k vnitřnímu líci 260 cm silné celokamenné zdi přiložena další 240 cm široká kamenná konstrukce, v níž se patrně uplatnilo pouze jílovité pojivo. Otázkou zůstává, jaký význam měly sloupové jámy nacházející se při obou lících prvotní 260 cm široké zdi a jaký smysl měla následná, 240 cm silná přízdívka. Vznik zdi je na základě inventáře vrstvy, do které byla založena, kladen do počátku oběhu keramiky s kalichovitým okrajem – rámcově do 2. třetiny 10. století. Hradba měla existovat v době Kosmově, její zánik je opět těžko uchopitelný. Do zásypu rabovacího vkopu, kterým byl téžen kámen z jejího zdiva, se dostaly zlomky závěru raného středověku a prvních fází mladšího vývoje. Přes veškeré otázky, které výzkum ve Staré Boleslavi otevřel, lze jeho výsledky brát jako důrazné upozornění, že konstrukce obdobného charakteru mohly v raném středověku existovat.

O podobě opevnění **Hradiska u Kramolína** (obr. 8) lze na základě jediného publikovaného řezu (Poláček 1995) říci tolik, že dřevohlinité těleso založené na vyrovnávacích vrstvách bylo z obou stran zpevněno kamennou stěnou. Disponujeme však důležitou informací k chronologii objektu; ve výplni jámy pod linií opevnění se nacházela mladohradištní keramika datovatelná do 2. poloviny 11. až 12. století. Konec opevnění a života celé lokality by měl nastat ještě v průběhu 12. století, neboť v celém areálu nebyl nalezen pozdně hradištní keramický materiál (Poláček 1995, 296). V konečném součtu tak jde o ojedinělou lokalitu, o jejímž opevnění lze předpokládat, že vzniká relativně pozdě. Výsledky jeho výzkumu však

Obr. 4. Bílina, dokumentace středního valu (podle Z. Váni, 1967).

Obr. 5. Zatec, výzkum v poloze Za stělnicí P. a R. Holodňákových (1999).

otázky podoby a vývoje fortifikačního stavitelství 12. věku nijak neosvětlují. Zdá se, že bylo užito zcela obvyklé konstrukce, známé ve své podstatě už v pravěkých obdobích.

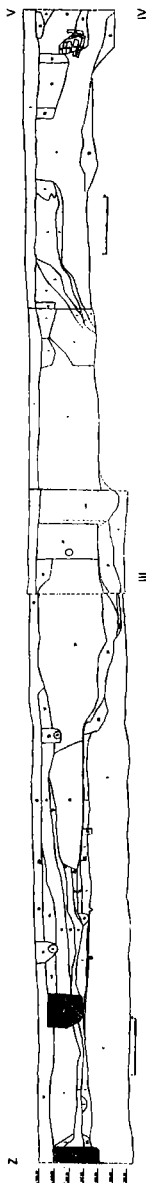
Je zřejmé, že uvedený rozbor přinesl více otázek než odpovědí. Domníváme se, že na jeho základě můžeme na naši 1. a 2. otázku odpovědět pouze záporně. Naléhavou potřebu diskuse cítíme zejména nad způsobem interpretace terénních situací a možnostmi jejich výpovědi k procesu a okolnostem zániku dřevohlinitých fortifikačních staveb, stejně jako nad hledáním argumentů pro určování doby vzniku a zániku fortifikací, tj. v neposlední řadě nad otázkami vývoje keramiky ve 12. století, které vystupují s nepomíjející naléhavostí.¹

Pokud jde o 3. z otázek, chceme upozornit zejména na některé skutečnosti, opět však bez jasných odpovědí.

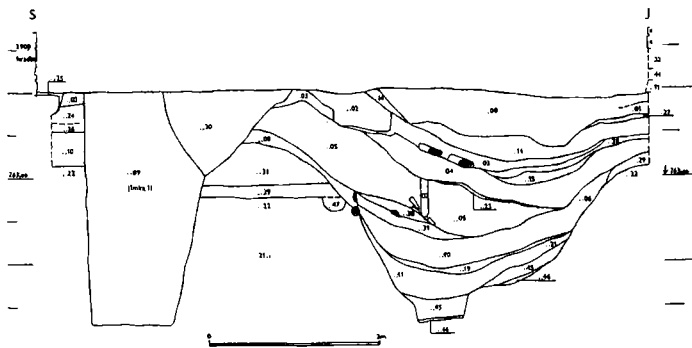
Před třemi desítkami let mělo významný dopad definování tzv. hradu přechodného typu, který se měl ve vývoji českých fortifikací 1. poloviny 13. století uplatnit jako spojovací článek mezi starší hradištní tradicí a typickou vrcholně středověkou stavební technologií. Tak vlastně vznikl dojem, že se hradištní fortifikace plynule rozvíjela, nebo alespoň v rozhodující míře užívala v průběhu 12. století a měla podstatný vliv na vývoj ještě minimálně na počátku století třináctého. Nový rozbor a revize otázky hradu přechodného typu však podle našeho názoru vede k závěru, že tento hradní typ, s jeho údajnou charakteristickou fortifikací z hlíny a kamene, nebyl definován oprávněně a že na něm napříště nelze stavět (Razím 2005). Kontinuitu užívání tzv. hradištní stavební tradice v průběhu 12. století tedy nelze podpořit ani touto cestou.

Naproti tomu je třeba věnovat pozornost zatím opomíjené otázce četnosti na maltu zděných fortifikací již v pozdně hradištním období a míře jejich vlivu na obecný vývoj. Zmíněná hradba ve Staré Boleslavi napovídá možnosti relativně raného uplatnění tohoto druhu opevnění. Zatímco se dosud zpravidla opatrně uvádí, že k výstavbě zděného opevnění došlo na některém z hradišek již ve 12. století jen výjimečně, jako především na Pražském hradě, nelze vyloučit, že tato výjimečnost nebyla tak značná. V úvahu připadají zejména transformující se bývalá hradiška, o jejichž preurbánním období máme po všech stránkách velmi málo informací. Zděná románská opevnění se kromě Pražského hradu částečně dochovala také ve Znojmě a v Olomouci (srov. např. Durdík-Bolina 2001, 138–143) a je

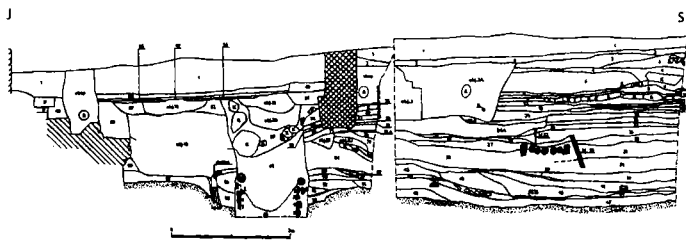
Obr. 6. Chrudim, přehled dokumentovaných řezů z výzkumů J. Frolíka a J. Sigla (1999). Jakkoli je platnost základní premisy o existenci fortifikace raně středověkého centra obecně v rámci mladohradištního období více než pravděpodobná, jsou jednoznačné informace o podobě a dataci hradištního opevnění velmi vzácné. Na všech třech místech (Štěpánkova ul., Filištínská ul., Resslerův nám.) byla terénní situace interpretována jako výsledek dvoufázového vývoje opevnění (Frolík-Sigl 1999, 449). Kromě Resslerova nám., kde se měly zachovat relikty obou fází(?), je v ostatních polohách rekonstruováno starší opevnění pouze na základě určité interpolace stratigrafické situace. O stavební podobě hradeb je možné říci naprosto minimálně. V čele se uplatnila kamenná plenta, vnitřek tělesa byl tvořen zřejmě dřevěnou (roštovou?) konstrukcí s hliněným zášypem. Chronologie mohla být stanovena též velice neurčitě. V případě výzkumů v ulicích Štěpánkove a Filištínské byla valová destrukce překryta vrstvou rámcové konstrukce z kamenných stavenišť. Stalo-li se východní příčné opevnění stavenišťem kamenné vrcholně středověké hrady, nevíme, kdy se tak stalo, bylo-li v té době ještě hradištní opevnění funkční, v jakém se nacházelo stavu atd. To platí i pro vznik vrstev nad destrukcí opevnění v ostatních zmíněných polohách. Zároveň autoři sami neshledávají v souborech, které mají pocházet ze situací současných s existencí předpokládaného mladšího valu v ul. Štěpánkove a Filištínské, žádný důvod pro jejich datování za hranici 12. století.

6.A. Resslerův nám., výkop pro kanalizaci, úsek III a IV.

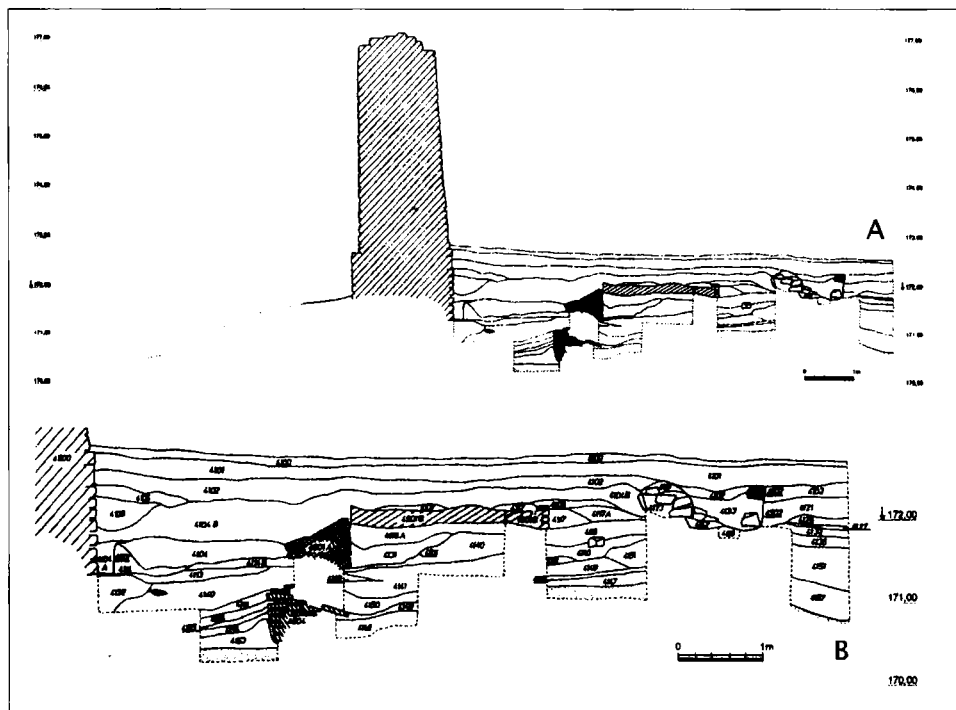

Obr. 6B. Filištínská ul., č. p. 37/I.

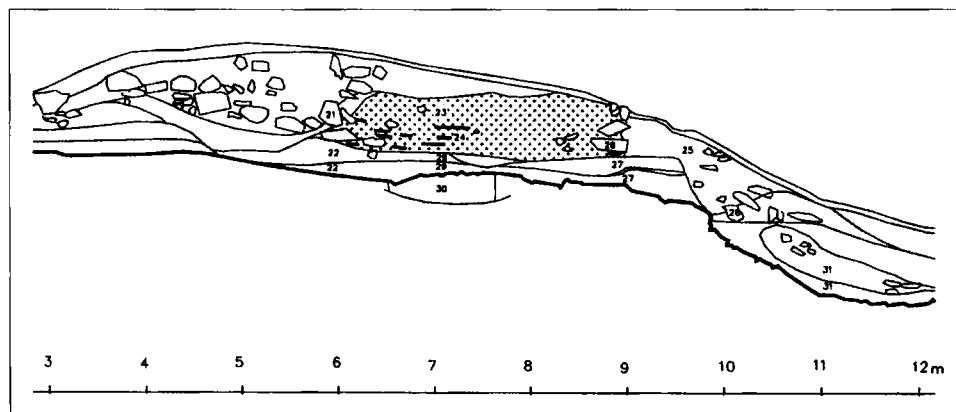

Obr. 6C. Štěpánkova ul., č. p. 85/I.

třeba počítat s tím, že podobně tomu mohlo být také na dalších významných centrech, jako Žatec, Litoměřice a další (srov. např. Razím 2004, 167–169). Zděné hrady z průběhu 12. až počátku 13. století, místy s až překvapivě dynamickým vývojem, byly archeologicky identifikovány v raných městech středního i severního Německa (např. Würzburg, Braunschweig, Paderborn, Hildesheim, Halberstadt, Magdeburg, Höxter-Corvey), tedy mimo území s antickou stavební tradicí (souhrnně srov. Piekalski 1999, zejm. 144–146, 193–203), a patrně neexistuje pádný argument proti možnosti podobného procesu také u nás. Otázka po možnosti archeologické identifikace takového opevnění souvisí pochopitelně mimo jiné s mírou dochování svrchních partií starších hradištních opevnění, na nichž by zděná hradba

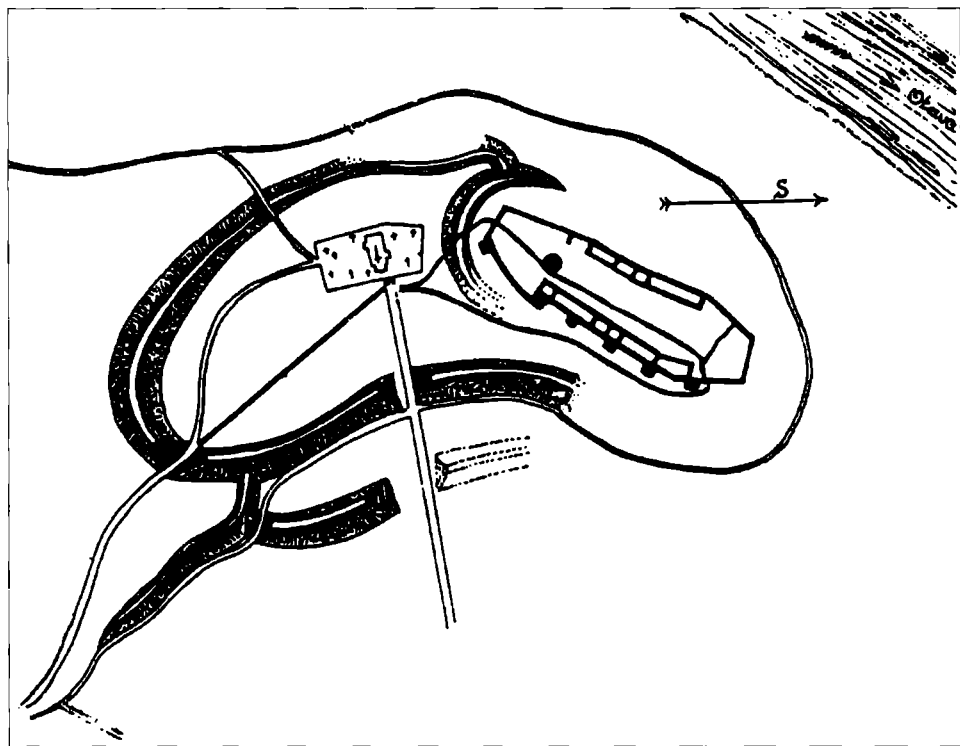
Obr. 7. Stará Boleslav, řez opevněním na severní straně areálu hradště (podle I. Boháčové, 2003). A – řez v celkovém pohledu, B – detail.

Obr. 8. Hradisko u Kramolína, řez opevněním (podle L. Poláčka 1995). Z výplně objektu pod tělesem hradby (vrstva 30) pochází soubor keramiky 2. pol. 11. stol. až poč. 12. stol.

byla postavena. Např. v souvislosti s Chrudimí byla zmíněna nedostatečná znalost o stavu hradištní fortifikace před výstavbou raně gotické hradby (srov. též Ježek 1999; Razím–Ježek 2001). Lze vyloučit, že mezi tím existovala ještě další fáze, kterou neumíme postihnout?

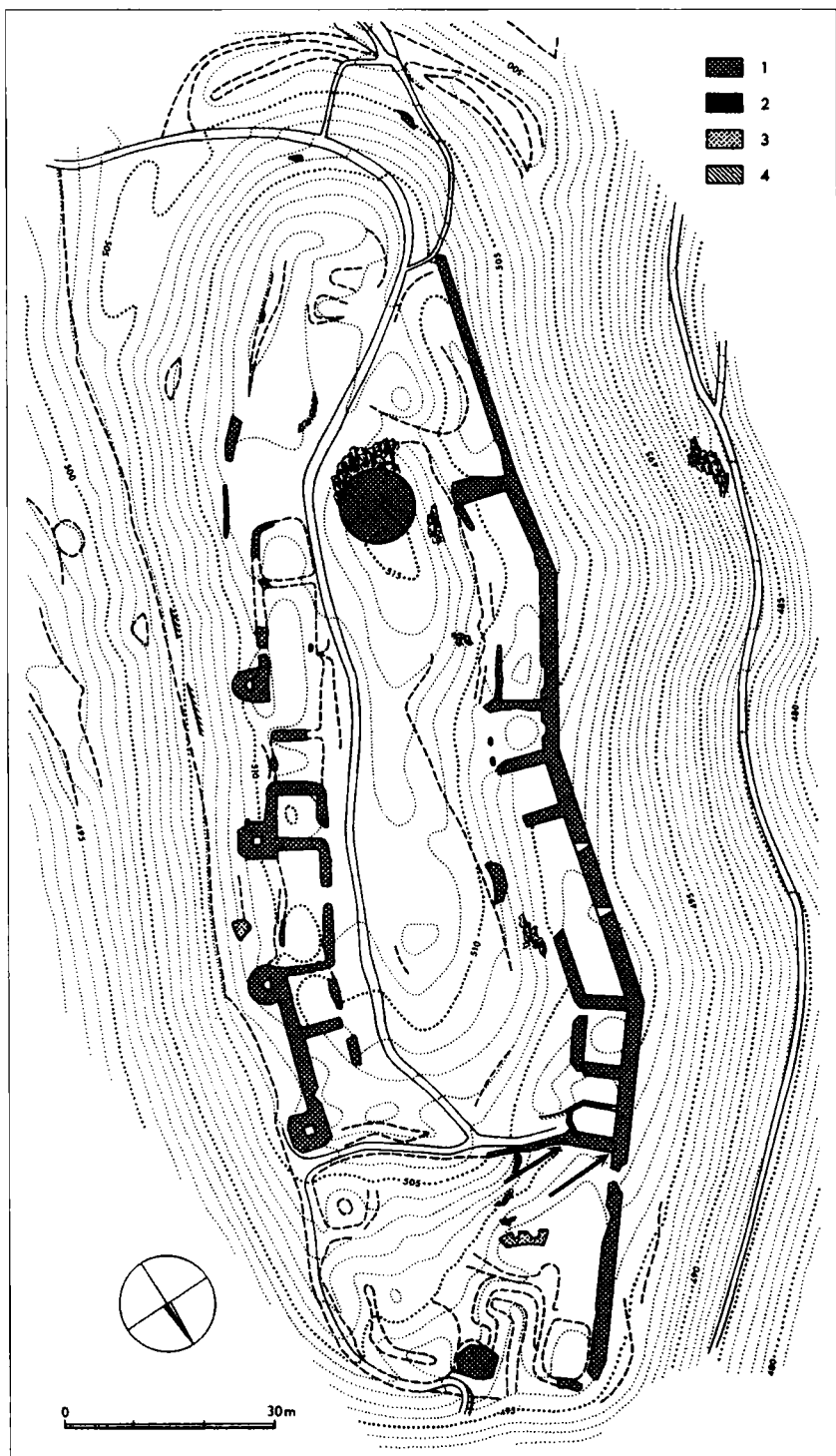
Zajímavý příklad z tohoto hlediska představuje Hradec Králové, kde autoři archeologického výzkumu našli na snížené koruně slovanského valu 110 cm silnou zeď z lícovaných pískovcových kamenů, v jádru z litého zdiva. Nálezová situace neumožnila spolehlivé datování, nejmladší nalezená keramika ze 13. století se může vztahovat jak ke vzniku, tak také k zániku zdi (srov. Richter–Vokolek 1995, 90–92).

Obr. 9. Prácheň, celková situace někdejšího hradiska s opevněním, kostelem sv. Klimenta a vrcholně středověkým hradem na místě předpokládané akropole (podle: Čtverák, V.-Lutovský, M.-Slabina, M.-Smejtek, L., Encyklopedie hradišť v Čechách, Praha 2003, 337).

Rezervy lze však kromě interpretace čistě archeologických pramenů tu a tam tušit také v jiných oblastech. Za inspirativní příklad pokládáme jihočeské hradisko Prácheň, s nápadně rozsáhlým kamenným hradem na předpokládané akropoli (obr. 9 a 10), jehož některé vlastnosti nasvědčují tomu, že nebyl dokončen.² Vznik hradu dosavadní badatelé (shrnutí srov. Durdík 1999, 446) celkem logicky spojují s listinou, v níž král Jan Lucemburský roku 1315 daroval Bavorovi IV. ze Strakonice „montem“ (tedy horu) Prácheň, aby zde postavil hrad. Listina však podle našeho názoru připouští možnost, že stavebníkem hradu nemusel být teprve Bavor, ale již přemyslovní králové v rámci raně středověkého hradiska, předtím, než o ně od 60. let 13. století ztráceli zájem, že akt z roku 1315 se ve skutečnosti týká povolení budovat v prostoru starší stavby stejného druhu.³ Namísto poněkud anachronického a neúměrně velkého šlechtického hradu z doby těsně po roce 1315 tedy může jít o podstatně starší zeměpanský hrad, naznačující nový pohled na vývoj některých raně středověkých správních hradů v závěrečné fázi jejich existence (a eventuálně také na vývoj našich nejstarších vrcholně středověkých zeměpanských hradů).

Jak vidno, jsou otázky vývoje pozdně hradištních opevnění a trendů či mechanismů při jejich vystřídání kamennou hradbou zděnou na maltu nadále velmi nejasné. Žádný přechodný článek není zřejmý a je třeba počítat s poměrně dlouhým obdobím, ve kterém se paralelně užívaly různě vyspělé stavební technologie a typy, navíc s velkou dynamikou změn nejen celkově, ale také v rámci jednotlivých lokalit. V tomto směru zjevně stojí před naší archeologií velký kus práce při nových výzkumech i při interpretaci výzkumů již provedených.

Obr. 10. Prácheň, hrad. Zaměření ARÚ ČSAV Praha (podle: Durdík, T. Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě, Praha 1998, 131).

Obr. 11. Prácheň hrad. Východní líc zdi, která odděluje východní část dispozice (prostor v popředí) od části střední. Severní obvodová zeď (vpravo v pozadí) a vnitřní zeď (v popředí uprostřed, vlevo od padlého stromu) východní části dispozice nebyly podle absence stop ve vyšších partiích dokončeny. Lokalizace těchto nedokončených zdí vyznačena na obr. 10 šipkami.

Poznámky

1 Diskuse nad chronologií raně středověké keramiky v Čechách stojí před splněním zdánlivě jednoduchého úkolu: posbírat a utřídit datační opory. Za poslední velký posun v chronologii keramické sekvence spojený s předložením výmluvného důkazu vděčíme revizi výzkumu na Budči. A. Bartošková (1999) prokázala, že v zánikovém horizontu budečské akropole, do něhož byly zapuštěny hroby s mincemi raženými Bořivojem II. (1100–1107, 1109–1110), se vyskytují silnostěnné varianty archaicky zduřelého okraje a archaického okruží (Bartošková 1999, 732). Již dříve se L. Hrdličkovi (např. 1993) a J. Čihákové (1984) podařila prokázat v prostředí historického jádra Prahy následnost horizontu archaicky zduřelé profilace po horizontu keramiky s kalichovitým okrajem. Vyznívá-li již v 2. pol. 11. stol. užívání kalichovitého okraje a nastupuje-li okraj zduřelé profilace (Bartošková 1999, 733), pak se zde dostáváme na začátek vývojového intervalu dlouhého až 150 let, jehož vnitřní členění je nejasné. Na pevnější půdu vstupujeme až na konci tohoto intervalu, kdy registrujeme soubory, ve kterých společně vystupují zlomky vrcholně středověké produkce se zlomky starší tradice reprezentované malými vzhůru vytaženými okraji, tenkostěnnými zduřelými okraji atd. (srov. např. Richter 1982, k souvislostem počátku vrcholně středověké produkce Klápsťe 1998). Samotný nástup vrcholně středověké keramiky „okolo poloviny 13. stol.“ se pak jistě neodehrál v celé zemi v jednom okamžiku. S tím souvisí poznámka, že výše uvedené poznatky o vývoji keramiky se vztahují pouze k užší středoecké oblasti, diskuse o vývoji 11.–12. stol. v dalších regionech neprobíhá.

Situace na Moravě je, zdá se, sledována poměrně soustavněji. Svou roli hraje pravděpodobně skutečnost, že studium keramické sekvence se neodehrává na pozadí výzkumu omezeného počtu lokalit zcela zásadního významu (v Čechách Praha, Budeč, Stará Boleslav) a případné posuny v datování neznamenají zásadní proměny historické interpretace. Pro moravské prostředí nechybí ani několik prací shrnujících znalosti o vývoji raně středověké keramiky nebo o jeho prostorové a časově vymezených segmentech (např. Goš 1977, Nekuda 1984, Loskotová–Procházka 1996).

Z nečetných diskusí nad interpretací terénních situací, jejími možnostmi atd. lze z nedávné doby uvést tři příklady (k Malé Straně a Pražskému hradu: Boháčová 2001, Čiháková 2001, Frolík 2002, Boháčová 2002, Čiháková 2002, Frolík 2003; k Levému Hradci: Bartošková 2003a, Tomková 2003; k Chrudimí: Ježek 1999, Ježek 2000, Frolík 2001, Razim–Ježek 2001). Jakkoli zmíněné názorové výměny nevznikly původně v rovině obecnějších otázek, které jsme se pokusili předložit, přerostly v některých případech do debaty o zacházení

- s archeologickými prameny, způsobu jejich prezentace, argumentace atd. a jsou v tomto směru poučné.
- 2 Za indicie nedokončení stavby považujeme zejména nápadně jednotné zarovnání korun zdíva severní části obvodové hrady a k ní připojeného křídla, nerealizování horních partií této části hrady a vnitřní zdi východně od uvedeného křídla (absence otisků na nároží, srov. obr. 11 – vyznačeno šipkami) a značnou hmotu neupraveného skalního podloží, ponechanou ve střední části dispozice. Nedokončení však neznamená, že hrad nemohl v omezeném rozsahu po dlouhou dobu sloužit svému účelu.
- 3 „... ipsum d. Bawarum prosequitur, sibi ut in dicto monte castrum pro securioro tuitione sui de novo construere et instaurare valeat, et quod idem castrum constructum jure hereditario teneat et possideat, ...“ (Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III, ed. J. Emler, Praha 1890, č. 285, s. 114–115). Rozsah eventuální (nemusela být realizována) stavební etapy Bavora IV. dnes nelze spolehlivě vymezit. Přeceňovat nelze termín „mons“ – hora užitý v souvislosti s Práchní v citované listině. Z podobných příkladů, kde se uvádí pouze „hora“, přestože se na ní nacházel hrad (opuštěný, nedokončený?) lze uvést Hlavačov u Rakovníka (naposled srov. Razím 2005) či Obřany u Bystřice pod Hostýnem (Plaček 2001, 451–452).

Literatura

- BARTOŠKOVÁ, A., 1999: Zánikový horizont budečské akropole (Ke chronologii raně středověké keramiky), *Archeologické rozhledy* 51, 726–739.
- BARTOŠKOVÁ, A., 2000: Revize klíčové archeologické situace na Budči, *Archeologické rozhledy* 52, 665–678.
- BARTOŠKOVÁ, A., 2003a: K interpretaci vnějšího valu na Levém Hradci, *Archeologické rozhledy* 55, 618–624.
- BARTOŠKOVÁ, A., 2003b: Revizní analýza archeologické situace u rotundy sv. Petra a Pavla na Budči, *Památky archeologické* 94, 183–218.
- BARTOŠKOVÁ, A., 2004: K vývoji vnitřního opevnění na Budči, *Archeologické rozhledy* 56, 763–797.
- BOHÁČOVÁ, I., 2001: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy – Die Prager Burg und ihre ältesten Befestigungssysteme, in: *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 179–301.
- BOHÁČOVÁ, I., 2002: Zamyšlení nad zamyšlením Jana Frolíka – Gedanken zu den Gedanken Jan Frolíks, *Archeologické rozhledy* 54, 727–737.
- BOHÁČOVÁ, I., 2003: Opevnění, in: *Mediaevalia Archaeologica* 5. Stará Boleslav: přemyslovský hrad v raném středověku (I. Boháčová ed.), Praha, 133–173.
- BOHÁČOVÁ, I. – FROLÍK, J. – ŠPAČEK, J., 1994: Výzkum opevnění hradiště ve Staré Boleslavi – předběžné sdělení. *Archaeologia Historica* 19, 27–35.
- BRAUN, P. – KLÁPŠTĚ, J., 1978: O archeologickém studiu Práchně a jejího zázemí. Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 15, 91–93.
- ČIHÁKOVÁ, J., 2001: Raně středověké fortifikace na jižním okraji pražského levobřežního podhradí – Frühmittelalterliche Befestigung an der Südgrenze des Prager Suburbiums (linkes Moldauufer), in: *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 29–135.
- ČIHÁKOVÁ, J., 2002: K dosavadnímu stavu poznání raně středověké Malé Strany, *Archeologické rozhledy* 54, 738–752.
- DURDÍK, T., 1999. *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha.
- DURDÍK, T. – BOLINA, P., 2001: Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.
- FROLÍK, J., 2001: K úvahám Martina Ježka o počátcích města Chrudimi a tamnějším hradu, *Archeologické rozhledy* 53, 620–629.
- FROLÍK, J., 2002: Zamyšlení nad třetím svazkem sborníku „Mediaevalia Archeologica“ (K výsledkům výzkumu raně středověkého opevnění Pražského hradu a Malé Strany), *Archeologické rozhledy* 54, 705–726.
- FROLÍK, J., 2003: O valech, zamyšleních a archeologii, *Archeologické rozhledy* 55, 394–398.
- FROLÍK, J. – SIGL, J., 1999: Mladohradištní valové opevnění v Chrudimi – Late Hill-fort Period earthworks from Chrudim, *Archeologie ve středních Čechách* 3/2, 443–464.
- GOŠ, V., 1977: Slovanská keramika 10.–13. stol. na severní Moravě, *Vlastivědný věstník moravský* 29, 291–303.
- HOLODŇÁK, P. – HOLODŇÁKOVÁ, R., 1999: K objevu vnějšího opevnění žateckého hradiště v raném středověku, *Archeologie ve středních Čechách* 3/2, 367–374.
- JEŽEK, M., 1999: Kastel východočeského typu? A další otázky ze středověké Chrudimi. *Archeologické rozhledy* 51, 833–871.
- JEŽEK, M., 2000: K vývoji východní části opevnění Chrudimi, *Archeologické rozhledy* 52, 532–533.
- JEŽEK, M., 2001: K výpovědi pramenů o středověké Chrudimi – Zur Aussage der Quellen über das mittelalterliche Chrudim, *Archeologické rozhledy* 53, 803–813.
- KLÁPŠTĚ, J., 1998: Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem, *Archeologické rozhledy* 50, 138–158.
- LOSKOTOVÁ, I. – PROCHÁZKA, R., 1996: Keramik von Brno (Brünn) des 12./13. Jahrhunderts, *Pravěk* NŘ 6, 199–228.

- NEKUDA, R., 1984: Příspěvek k charakteristice mladohradištní keramiky na Moravě, *Časopis Moravského muzea* 69, 23–47.
- PIEKALSKI, J., 1999: *Od Kolonii do Krakowa. Przemiana topografii wczesnych miast*. Wrocław.
- PLAČEK, M., 2001: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzi*. Praha.
- POLÁČEK, L., 1995: Hradisko u Kramolína. Archeologický výzkum a jeho výpověď o slovanském osídlení hradiska. *VVM XLVII*, 261–276.
- RAZÍM, V., 2004: Středověká pevnost Žatec, in: ed. P. Holodňák–I. Ebelová, *Žatec*, 167–184. Praha.
- RAZÍM, V., 2005: O tzv. hradech přechodného typu – Von den sog. Burgen des Übergangstyps. *Archeologické rozhledy* 57, 351–380.
- RAZÍM, V.–JEŽEK, M., 2001: Ke stavebnímu vývoji kostela Nanebevzetí Panny Marie v Chrudimi. *Průzkumy památek VIII*, č. 1, 37–66.
- RICHTER, M., 1982: Hradištko u Davle. Městečko ostrovského kláštera. Praha.
- RICHTER, M.–VOKOLEK, V., 1995: Hradec Králové. Slovanské hradiště a počátky středověkého města. Hradec Králové.
- ŠOLLE, M., 1969: Kouřim v mladší a pozdní době hradištní, *Památky archeologické* 60, 1–124.
- TOMKOVÁ, K., 2003: K interpretaci situace s čelní kamennou zdí na levohradeckém předhradí, *Archeologické rozhledy* 55, 625–632.
- VÁNA, Z., 1967: Výzkum středního valu slovanského hradiště v Bilině (okr. Teplice), *Archeologické rozhledy* 19, 451–471.
- VÁNA, Z., 1976: Břlina. Výzkum centra přemyslovské hradské správy v severozápadních Čechách v letech 1952, 1961–64 a 1966, *Památky archeologické* 67, 393–478.
- VÁNA, Z.–KABÁT, J., 1971: Libušín. Výsledky výzkumu časně středověkého hradiště v letech 1949–52, 1956 a 1967, *Památky archeologické* 62, 179–314.

Zusammenfassung

Beitrag zur Diskussion von der Entwicklung der frühmittelalterlichen Befestigungen im 12. und 13. Jahrhundert

Ziel dieses Beitrags ist die Diskussion von den Grundfragen der böhmischen spätburgwallzeitlichen Befestigungen zu beleben. Es geht um die Entwicklung im 12. und 13. Jh. und um die Bindung auf die typische hochmittelalterliche Bautechnologie, die mit einer Steinmauer mit der Benutzung des Kalkmörtels repräsentiert ist. Dieser Beitrag kann in keinem Fall das erwähnte Problem lösen, er will nur auf die Gesamtkonzeption der historischen Erkenntnisse der „Transformationsperiode“ des 13. Jhs. aufmerksam machen.

Die Verfasser stellen folgende Fragen vor: 1. Sind in den tschechischen Ländern einige burgwallzeitliche Befestigungen bekannt, die man mit Sicherheit in das 12. oder 13. Jh. datieren kann? Kann man nähere Baucharakteristik dieser Befestigungen zu bestimmen? 2. Ist es möglich aufgrund der bisherigen Erkenntnisse die Entwicklungstendenzen der burgwallzeitlichen Befestigungen der verfolgten Zeit zu erfassen und kann man in diesen Tendenzen ein Vorzeichen der Grundänderung der Bautechnologie zu beobachten? 3. Kann man von einer Übergangszeit zwischen der Bautechnologie des Früh- und Hochmittelalters sprechen? Was wissen wir tatsächlich von den Entwicklungstrends des Fortifikationsbauwesens im 12. und am Anfang des 13. Jhs.? Als Ausgangspunkt der Überlegungen haben die Verfasser einen Auswahl und kurzgefasste Analyse der archäologischen Forschungen der burgwallzeitlichen Befestigungen (Budeč, Libušín, Kouřim-St. Georg, Břlina, Hradec Králové, Chrudim, Žatec, Stará Boleslav und Burgwall bei Kramolín in Mähren) vorbereitet. Diese Burgwälle sollten aufgrund der bisherigen Forschungsergebnissen am besten auf die angeführten Fragen beantworten. Aufgrund dieser Analyse bemühen sich die Verfasser die Erkenntnisse zusammenzufassen, um die bisherige allgemeine Kenntnis der Bauform der spätburgwallzeitlichen Befestigung, ihre Chronologie und die Art des Untergangs zu klären. Bei Mehrzahl der erwähnten Befestigungen herrscht eine allgemeine Überzeugung, daß sie in ihrer ursprünglichen Form die gesellschaftlichen Änderungen des 13. Jhs. noch erlebten. Die Analyse hat aber die Unrichtigkeit solcher Ansichten gezeigt und ebenso hat die Problematik der Chronologie der einzelnen Entwicklungsphasen und des Untergangs der jungburgwallzeitlichen Befestigungen erinnert. Für keine von den analysierten Befestigungen gilt nicht eindeutig, daß sie in der ursprünglichen Funktion das 13. Jh. noch erlebten. Es ist klar, daß die Analyse hat mehr Fragen als Antworten gebracht. Die Verfasser sind einig, daß auf die Fragen 1 und 2 kann man nur eine negative Antwort geben. Eine dringende Diskussion verlangt die Art der Interpretation der Terrainverhältnisse und ihre Aussagemöglichkeiten zum Prozeß und Umstände des Untergangs der holzlehmigen Fortifikationsbauten.

Ebenso ist wichtig das Suchen der Argumente für die Bestimmung sowohl der Entstehung als auch des Untergangs der Fortifikation. Damit ist auch die Frage der Keramikentwicklung im 12. Jh. verbunden. Im Fall der Frage 3 haben die Verfasser auf einige Probleme aufmerksam gemacht, ohne klare Antwort auf sie zu geben.

Vor drei Jahrzehnten hatte eine besondere Bedeutung die Definition der Burg des sog. Übergangstyps. Laut T. Durdíks sollte diese Burgform in der Entwicklung der böhmischen Fortifikationen der 1. Hälfte des

13. Jhs. als Verbindungsglied zwischen der älteren Burgwalltradition und der typischen hochmittelalterlichen Bautechnologie sein. So entstand der Eindruck, daß die burgwallzeitliche Fortifikation sich fließend entwickelt hat, oder wenigstens im Laufe des 12. Jhs. noch benutzt wurde und hatte noch am Anfang des 13. Jhs. Einfluß auf die Bauentwicklung. Neue Analyse und Revision der Burg des Übergangstyps haben zu einem Schluß geführt, daß dieser Burgtyp mit seiner angeblichen charakteristischen Fortifikation aus Lehm und Stein, nicht richtig definiert wurde und man kann nicht mit diesem Burgtyp rechnen (Razim 2005).

Die Kontinuität der burgwallzeitlichen Bautradition im Laufe des 12. Jhs. kann man nicht unterstützen. Dagegen soll man die Aufmerksamkeit der bisher unterlassenen Frage widmen, wieweil Fortifikationen in der Spätburgwallzeit auf Mörtel gebaut wurden (z. B. Prager Burg, in Olmütz, Znaim und auch weitere Lokalitäten z. B. Žatec, Hradec Králové, Litoměřice). Steinmauer aus dem 12. Jh. und aus dem Anfang des 13. Jhs. wurden archäologisch in den Städten des mittleren und nördlichen Deutschlands (z. B. Würzburg, Duisburg, Braunschweig, Paderborn, Hildesheim, Halberstadt, Magdeburg, Höxter-Corvey) festgetellt. Es handelt sich also um die Städte außerhalb des Gebietes mit einer antiken Bautradition (zusammenfassend Piekalski 1999, besonders 144–146; 193–203),

Die Verfasser sind überzeugt, daß kein Argument gegen ähnliche Entwicklung auch in den tschechischen Ländern existiert

Eine archäologische Identifikation einer solchen Fortifikation hängt mit der Überlieferung der Oberfläche der älteren burgwallzeitlichen Befestigungen, auf der die gemauerte Schanze gebaut wurde. Als Beispiel gilt die Burg Prácheň in SW Böhmen. Auf der Akropole des frühmittelalterlichen Burgwalls wurde eine Burg aus Stein gebaut. Die bisherige Literatur datiert diese Burg aufgrund einer Urkunde in das Jahr 1315, wann der böhmische König dem Adligen Bavor IV. von Strakonice eine neue Burg zu bauen genehmigt hat. Es ist aber auch möglich, daß diese Burg schon die přemyslidischen Könige gebaut haben. Es konnte sich um eine landesherrliche Burg handeln. Zum Schluß kann man sagen, daß die Situation der spätburgwallzeitlichen Befestigungen bei ihrer Abwechslung durch eine Steinmauer, die mit Kalkmörtel gebaut wurde, noch immer unklar ist.

Abbildungen:

1. Budeč. Grundrißschema der inneren Befestigungsentwicklung nach Revisionsanalysen A. Bartošková (1999, 2000, 2003, 2004).
2. Libušín Überblick der Dokumentation (nach Z. Váňa–J. Kabát 1971) der Burgwallbefestigung.
 - 2A. Libušín. Innere Querschranze mit den Keramikfunden aus der Füllung ihrer Konstruktion.
 - 2B. Libušín. Befestigungsdokumentation in den Sonden des Nordtors.
 - 2C. Libušín. Querbefestigung des mittleren Teils.
 - 2D. Libušín. Umfangsbefestigung des mittleren Teils.
 - 2E. Libušín. Befestigung beim Osttor.
 - 2F. Libušín. Konstruktion der inneren Querschranze im Grundriß.
3. Kouřim, St. Georg. Auswahl aus der Dokumentation der Befestigung (nach M. Šolle 1969).
 - 3A. Kouřim, St. Georg. Dokumentation der Nordschanze gemeinsam mit der Keramik vom Raum der Nordschanze. Die Keramik soll spätburgwallzeitlichen Ursprung der Fortifikation beweisen.
 - 3B. Kouřim, St. Georg. Die Südschanze in zwei Sonden.
4. Bílina. Dokumentation des mittleren Walls (nach Z. Váňa 1967).
5. Žatec. Erforschung in der Lage Za střelnici P. und R. Holodňák (1999).
6. Chrudim. Überblick der Dokumentationsschnitte aufgrund der Forschung J. Frolík und J. Sigl (1999).
 - 6A. Chrudim. Resselovo nám. (Resselplatz). Ausgrabung für die Kanalisation, Abschnitt III und IV.
 - 6B. Chrudim. Filipínská ul. (Filipínská Gasse) Nr. 37/1.
 - 6C. Chrudim. Štěpánkova ul. (Štěpánek Gasse) Nr. 85/1.
7. Stará Boleslav. Schnitt durch die Befestigung auf der Nordseite des Burgwallareals.
8. Burgwall bei Kramolín (Mähren). Schnitt durch die Befestigung (nach L. Poláček 1995). Aus der Füllung eines Objekts unter der Schanze stammt Keramik der 2. Hälfte des 11. und vom Anfang des 12. Jhs.
9. Prácheň. Gesamtsituation des ehemaligen Burgwalls mit der Befestigung, der St.-Kliment-Kirche und mir der hochmittelalterlichen Burg auf Ort und Stelle der vorausgesetzten Akropole. (Nach Čtverák–Lutovský–Slabina–Smejtek 2003).
10. Prácheň. Die Burg. Einmessung ARÚ ČSAV Praha (nach Durdík 1998).
11. Prácheň. Die Burg. Östliche Mauerkante, die den östlichen Teil der Disposition vom mittleren Teil teilt. Nördliche Umfangsmauer (rechts im Hintergrund) und innere Mauer (im Vordergrund in der Mitte). Östliche Teile der Disposition wurden nicht beendet. Lokalisation dieser Mauer ist auf dem Bild 10 mit Pfeilen bezeichnet.

Tato práce vznikla za podpory projektu výzkumu a vývoje NPÚ „Výzkum a aplikace metod operativního zpracování stavebně historických a umělecko historických průzkumů“.

